

KONGRE-TOPLANTI

İSLAM TARİHİNİN PROBLEMLERİ KOLOKYUMU
14-15 MAYIS 2008, ŞANLIURFA

Halil İbrahim ERBAY
Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

İslam Tarihinin Problemleri Kolokyumu 14-15 Mayıs 2008 tarihlerinde Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi tarafından Şanlıurfa'da gerçekleştirildi. Kolokyuma Türkiye çapında faaliyet gösteren 20 ilahiyat fakültesinden İslam tarihi anabilim dalına mensup 44 akademisyen iştirak etti.

İki güne yayılmış dört oturumdan oluşan kolokyum, 14 Mayıs Çarşamba sabahı İlahiyat Fakültesi konferans salonunda İstiklal Marşı ve saygı duruşu yapılmasıyla beraber başladı. Harran Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. İbrahim Halil Mutlu, İlahiyat Fakültesi Dekanı Prof. Dr. İbrahim Düzen ve Kolokyum Tertip Komitesi Başkanı Prof. Dr. Adnan Demircan'ın açılış konuşmalarını müteakiben kolokyumun 1. oturumu geçildi.

1. Oturum

Kolokyumun ilk oturumunda Erzurum Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden Doç. Dr. Hanefi Palabıyık "Sözlü Kültürden Tarih Yazıcılığına" isimli bir tebliğ sundu. Doç. Dr. Palabıyık'ın kendisinin de belirttiği gibi daha geniş bir kitap projesinin ön hazırlığı mahiyetinde olan tebliğ içerdiği ilginç ve ufuk açıcı fikirlerle önemli akademik katkılar sağladı.

Tebliğci sunumuna hadislerin İslam düşüncesinde önemli bir yer tuttuğunu ve geçmişte olduğu gibi günümüzde de tartışmaların odak noktasında yer aldığını ifade ederek başladı. İslam tarihi çalışmalarının hadisler gibi sözlü gelenekten geldiğini belirten Doç. Dr. Palabıyık, sözlü geleneğin önce yazıya, sonra matbaaya ve oradan da medyaya geçişlerinde kırılmalar yaşandığını belirtti. Tebliğinde çözmeye çalıştığı problemi tanımlarken, söz konusu bu kırılmaların bizim metinlerimize nasıl yansımış olduğu ile ilgilendiğini ifade etti.

Sözlü gelenekten yazıya geçiş konusu incelenirken öncelikle “sözlü rivayetin” kendisinin irdelenmesi gerektiğini öne süren tebliğci, bu konunun hadis yanında Arap edebiyatı, Arap şiiri ve ensab gibi alanları da ilgilendirdiğini ortaya koydu ve bu konuda da yeterli çalışmaların yapılmadığını ifade etti. Bununla beraber yetersiz çalışma probleminin sadece İslam tarihi açısından olmadığı, benzer problemin genel olarak diğer alanlarda (dil felsefesi, antropoloji, vb.) Türkçe yapılan çalışmalar için de geçerli olduğu ifade edildi.

Tebliğci sözlü gelenekten yazıya geçiş problemiyle ilgili olarak Batıda yapılmış çalışmalar ve bunlara İslam dünyasında verilen cevaplar konusuna da değindi. Batılı araştırmacılara cevap mahiyetinde çalışmalar yapan Mustafa Azami'nin ve Fuat Sezgin'in temel eksikliklerinin ilk dönem kaynaklar yerine 400-500 yıl sonra oluşturulmuş kaynaklara dayanarak ilk dönemler hakkında fikir beyan etmeleri olduğu tebliğci tarafından vurgulandı. Bu aşamada “kurgu” probleminin işin içine girdiğini söyleyen tebliğci, kurguyla oluşturulmuş geç dönem kaynaklarıyla ilk dönemlerin ne kadar aydınlanabileceği sorusunu ortaya koydu.

Doç. Dr. Palabıyık, bir diğer problemlili alanın da dil olduğunu, dilin canlı, değişime ve etkiye açık olduğunu, ama ilk döneme ait hem tarihi hem de edebi metinleri incelerken dile ait kırılmaları takip edeceğimiz kaynaklarımızın olmadığını ifade etti.

Sunumunun son kısmında tebliğci, İslam tarihinde Kureyş Kabilesinin merkeziliğinin sorgulanması gerektiği üzerinde durdu ve Araplar için kabilelerinin çok önemli olduğunun *ensab* ve *eyyamül-Arab* ilimlerinin bağlamında görüldüğünü beyan etti. Buradan hareketle tebliğci, Kureyş'in öne çıkmasının daha sonraları İslam tarihçileri tarafından kurgulandığını ileri sürdü.

Doç. Dr. Hanefi Palabıyık sunumuna zaman kısıtlaması sebebiyle burada son verdi. Sunumun hemen akabinde tebliğin müzakeresine geçildi. I. Oturumun ilk müzakerecisi olarak Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden Prof. Dr. Mehmet Özdemir tebliğ hakkında eleştiri ve katkılarını sundu. Tebliğin zor ve yorucu olduğunu ifade ederek sözlerine başlayan Prof. Dr. Özdemir, tebliğin bütün İslam tarihçiliğinin sorunlarıyla ilgilendiğini, ancak bunun yapılabilmesi için bütün kaynaklara inilmesi gerektiğini söyledi.

Prof. Dr. Özdemir, tebliğcinin Fuat Sezgin hakkındaki tespitlerini eleştirirken, Batıda kabul görmüş olan “İslam tarihinin sonradan uydurulmuş Müslüman kaynaklarla yazılamayacağı ve İslam tarihinin İslam dışı kaynaklarla yeniden yazılması gerektiği” tezine karşı Fuat Sezgin'in ciddi ve güçlü karşı iddiaları

olduğunu söyledi. Fuat Sezgin'e göre 9. ve 10. yy'larda ortaya çıkan İslam tarihi kaynaklarının şifahi geleneğe dayanmadığı, bilakis bir yazılı kaynaklar silsilesine dayandığı ayrıca ifade edildi.

Bu oturumda ikinci müzakereci olarak söz alan Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden Prof. Dr. Ahmet Önkal da tebliğin zorluğu ve yoğunluğunu ifade ederek sözlerine başladı. Prof. Dr. Önkal, sistemli tedvin ve tasnif çalışmaları daha sonraki dönemlerde gelişmiş olmakla birlikte daha Hz. Peygamber'in sağlığında ve sahabe asrında siyer ve İslam tarihini de yakından alakadar eden birçok hususun kitabet yoluyla kayda geçirilip muhafaza edildiğinin bilinen bir gerçek olduğunu ve Fuat Sezgin, Muhammed Hamidullah ve Mustafa Fayda tarafından yapılan çalışmalar sayesinde bu konuda hayli delilin ortaya çıkarıldığını ifade etti.

Müteakip müzakereci Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden Prof. Dr. Hüseyin Algül, hadis ve siyerin, Arapların kadim şifahî anlatımı ile başladığı, Eyyâmü'l-Arap geleneğinin Megazi'ye kaynak olduğunu ve Muâviye'den itibaren de Emeviler devrinde Medine'de fütuhata hız kazandırma, askerî seferlere katılanları cesaretlendirme gibi sebeplerle gazvelerin anlatımının başlatıldığını ifade etti. Ayrıca, hadis, megazi ve siyer malzemeleri aynı kayıtlarda yer aldığı için başlangıçta siyer ile hadisin iç içe oluşunu kabul etmek gerektiğini ekledi.

Oturumun son müzakerecisi Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden Doç. Dr. Mahfuz Söylemez müzakeresinde tebliğin önemli bir konuyu işlediğini söyledi. Doç. Dr. Söylemez, tebliğcinin kafasında oluşan problemi tanımlarken, tebliğcinin yazılı metni okurken "sözlü" rivayeti oradan çıkarma gerekliliği ve ondan sonra yeni bir inşanın gerçekleştirilmesi gerektiğini öne sürmesinin sorunlara yol açacağını söyledi.

Doç. Dr. Söylemez, tebliğ metnindeki bir ifadenin Hz. Ebu Hüreyre'nin Yahudi asıllı olduğuna dair bir anlama gelebileceğini söyleyerek, eğer bu kast ediliyorsa bunun doğru olmadığını belirtti. Tebliğcinin konuyla ilgili Arapça çalışmaları kullanmadığı eleştirisini getiren müzakereci, tebliğcinin kurgu konusundaki vurgularına karşılık "kurgunun" kategorik olarak olumsuzlanamayacağını, her yazılı metnin bir kurgu olduğunu ifade etti.

II. Oturum

İlk oturumun nihayete ermesinin ardından verilen kısa aradan sonra II. Oturuma geçildi. Prof. Dr. Ahmet Uğur'un başkanlığında gerçekleştirilen bu oturumda Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden Doç. Dr. İsmail Safa Üstün tarafından "Tarih Kaynağı Olarak Sefâretnâmeler ve Refî Efendi'nin İran Sefâretnâmesi" başlıklı tebliğ sunuldu.

Osmanlı Devletinin zaman zaman yabancı devletlere temsilciler gönderdiğini ifade eden Doç. Dr. Üstün, bu temsilcilerin kendileri tarafından veya maiyetlerindeki kimseler tarafından bazen raporlar tutulduğunu ifade etti. Bu eserlerin önemine işaret ederken, tebliğci "Avrupa'da sefirlik yapmış zevatın kale-

me aldığı sefaretnamelerin, 18. yüzyılın başından itibaren devletin ıslahı konusunda hükümdarı nasıl yönlendirdiğini” gösterdiğini ifade etti.

Tebliğci, sefaretname tarzının bir örneği olarak Refi Efendi'nin 1807 yılında kaleme aldığı İran Sefaretnamelerini detaylı bir şekilde anlattı. Bu örneği diğerlerinden ayıran en büyük özellik gidilen yerin bir Batı ülkesi değil, İran gibi bir Doğu memleketi olmasına işaret edildi. Ancak, tebliğciye göre, Refi Efendi'nin bu layihaları Osmanlı'nın Batıyla olan ilişkileri açısından da önemli bilgiler içermekteydi.

Doç. Dr. Üstün, Refi Efendi ile aynı dönemde Fransa ve Lehistan'a gönderilen Osmanlı sefirlerinin layihaları da incelendiğinde “Bâb-ı âli'nin, o devir İstanbul'unda yaşanan büyük çalkantılara rağmen, son derece temkinli ve Avrupa'daki muhtelif çevrelerden elde edilmiş malumatlara dayalı bir diplomasi yürüttüğünün” görüldüğünü söyledi. Refi Efendi, İran'daki ıslahat hareketlerini de gözlemlemiş ve eserine kaydetmişti.

Tebliğci, Halil İnalıcık'ın sahip olduğu Osmanlıların 18. yy'a kadar uluslar arası ilişkilerini darülharb-darüislam esası üzerine yürüttüğü ama 18. yy'dan sonra “toprak bütünlüğü, eşitlik ve mütekabiliyet” esasına dayandığı fikrini aktararak, Osmanlı sefaretnamelerinin bu anlamda çok önemli kaynak eserler olduğu ve bunları değerlendirme görevinin öncelikle ilahiyat fakültelerine düşüğünü ifade etti.

Bu oturumun ilk müzakerecisi olarak Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden Prof. Dr. Ziya Kazıcı yaptığı kısa değerlendirmede, sefaretnamelerin aynı zamanda birer seyahatname olarak da değerlendirilebileceğini ve bu açıdan önemli tarihi kaynaklar olduğunu ifade etti ve Osmanlıların son dönemlerde daimi elçiler yollamaya başlamasının tebliğin ilk bölümlerinde zikredilmesinin daha doğru olacağını belirtti.

İkinci müzakereci olarak Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden Prof. Dr. Şefaattin Severcan, tebliğde Osmanlıların Batılı devletler nezdinde daimi elçi tutma meselesinin daha geniş ele alınması gerektiğini ve Refi Efendi'nin Sefaretnameleri'nin yazma ve basma nüshaları hakkında daha detaylı bilgi verilmesinin doğru olacağını zikretti.

Diğer müzakereci Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden Prof. Dr. Seyfettin Erşahin, sefaretnamelerde geçen ayetlerin hangi olayları meşrulaştırmada kullanıldığının tespit edilmesini zikretti. Prof. Dr. Erşahin, sefaretnamelerin sadece Avrupa merkezli okunmaması, bilakis Osmanlı merkezli okunması gerektiğini vurguladı ve sefaretnamelerin, Batıdan yapılan aktarımların meşrulaştırılmasında kullanılmış bir araç olarak görülebileceğini söyledi.

Oturumun son müzakerecisi olarak söz alan Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden Prof. Dr. Osman Çetin, farklı ülkelerin sefaretnamelerinin bu-
lundukları toplumlar hakkındaki gözlemlerinin karşılaştırmalı olarak incelenmesinin önemine vurgu yaptı.

III. Oturum

Kolokiyumun ilk gününde icra edilen son oturumda Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden Prof. Dr. Hüseyin Algül başkanlığında yine aynı fakülteden Prof. Dr. Mefail Hızlı tarafından "Osmanlı Döneminde Bir İlköğretim Kurumu Olarak Sıbyan Mektepler" başlıklı tebliğ sunuldu.

Prof. Dr. Mefail Hızlı, sunumuna tebliğinin Klasik dönem Osmanlı dönemindeki Bursa sıbyan mektepleri ile sınırlı olduğunu ifade ederek başladı. Sunumunun ilk bölümünde sıbyan mektepleri hakkında genel bilgi veren tebliğci, Bursa sıbyan mekteplerinin mimari özellikleri hakkında önemli detaylar sundu. Tebliğci ayrıca mekteplerin fiziki yapısının ev mimarisine benzetilmesinin pedagojik faydaları olduğunu söyledi.

Prof. Dr. Hızlı, ikinci olarak mekteb görevlileri hakkında malumat sundu. Mektebdeki öğreticinin muallim olduğu ve muallimin talebelere Kur'an okumayı, yazmayı ve dini bilgileri öğretmekle görevli olduğunu söyleyen tebliğci, muallimlerin ücretlerini mektebin bağlı olduğu vakıflardan aldığını ifade etti.

"Vakfiyelerin hemen tamamında, mekteplerin "yetimler" ve "fakirler" için açıldığı, bununla birlikte maddî durumları müsâit olmayan ailelerin de çocuklarını bu okullara gönderilebileceğine dair ifadelerin" varolduğu ve mektebe başlama konusunda çocuklar için "amin alayı" veya "bed-i besmele" adı verilen

merasimlerin düzenlendiği tebliğci tarafından belirtildi.

Sıbyan mekteplerinde okutulan dersler konusunda tebliğci Kur'an-ı Kerim, yazı, fıkıh (ilmihal), dinler tarihi, sarf-nahiv, ahlak (edeb) ve aritmetik derslerini saydı. Bunlar içerisinde Kur'an-ı Kerim temel dersi oluşturuyordu. Prof. Dr. Hızlı'nın aktardığı ilginç bir bilgiye göre, incelemeye tabi tutulan dönemin mahkeme sicillerinde talebelerin dövüldüğüne dair mahkemelere intikal etmiş bir vaka yoktu.

Oturumun ilk müzakeresi Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden Prof. Dr. Mehmet Şeker tarafından yapıldı. Bed-i besmele konusunun da daha geniş irdelenmesi gerektiğini ifade eden müzakereci, bu konunun sadece Osmanlı tarihi açısından değil, İslam tarihi açısından da çok önemli bir konu olduğunu ifade ederek, bu meyanda "gülbank" meselesine de değinilmesinin gereğinden söz etti.

Bu oturumun bir diğer müzakerecisi Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden Prof. Dr. Nesimi Yazıcı, Kolokyum'un ilk bildirisinin tersine bu bildirinin çok fazla müzakereye açık olmadığını ifade etti. Mekteplerde okutulan fıkıh, dinler tarihi gibi derslerin muhtevalarının çok abartılmaması gerektiğini ifade eden Prof. Dr. Yazıcı, tebliğin çok güzel olduğu ve eğitim tarihi dersinde okutacağını zikretti.

Müteakip müzakereci, Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden Prof. Dr. Sabahattin Samur da bir önceki müzakereciye iştirak ederek tebliğin çok fazla müzakereye açık olmadığını ifade etti ve sıbyan mektepleri ile kütüphaneler arasında ilişki olup olmadığı, vakfiyelerde geçen fakir çocuk bahisleri yanında fakir olmayan çocukların eğitiminin ne olacağı gibi soruları tebliğciye yöneltti.

Son müzakereci olarak söz alan Rize Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden Doç. Dr. Nebi Gümüş, tebliğ konusunun farklı coğrafyalardaki tecrübelerle mukayese edilmesinin önemine işaret etti. İbn Haldun'un da Mukaddime'de benzer bir mukayese arzusunun varlığı zikredildi. Osmanlıdan günümüze intikal eden en eski sıbyan mektebi binasının Bursa'da olduğunu ifade eden müzakereci, bunun da tebliği daha anlamlı kıldığını ifade etti.

Bu oturumda müzakerelerin sonunda dinleyicilerin soru sormasına ve katkı yapmalarına imkan verildi. Bu meyanda, Prof. Dr. Mustafa Fayda, Prof. Dr. Hüseyin Algül ve Prof. Dr. Ahmet Uğur da kendi çocukluk dönemlerinden Kur'an ve akaid öğrenimi konusunda manzum eserlerden nasıl faydalandığı ve çocukları teşvik amaçlı merasimler konusunda oldukça ilginç ve dikkat çekici örnekler sundular. Prof. Dr. Ziya Kazıcı da sıbyan mektepleri konusunda tamamlayıcı bazı bilgiler sundu. Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden Dr. Abdurrahman Daş da Osmanlıca eğitimi ve gayrimüslim çocukların eğitimleri konusunda tebliğciye sorular yöneltti. Prof. Dr. Osman Çetin, Kutbeddin İzniki'nin Mukaddime adlı eserinin önsözünde çocukların anlayacağı şekilde Türkçe bir kitap yazdığı bilgisini sundu.

Son olarak tekrar Prof. Dr. Mefail Hızlı bazı açıklamalarda bulundu. Çalıştığı

dönem için mahkeme sicilleri ve vakfiyelerin çok önemli kaynaklar olduğunu söyleyen tebliğci, fazla müdahale olmadan aktarmak gayesiyle sicil ve vakfiyelere ağırlık verdiğini beyan etti. Kolokyumun ilk günkü programı üçüncü oturumla beraber sona erdi ve katılımcılar hep beraber Şanlıurfa'da şehir gezisine çıktılar.

IV. Oturum

Kolokyumun ikinci gününde öğleden önce gerçekleştirilen tek oturum yer aldı. Bu oturumda, Prof. Dr. Mehmet Ali Kapar idaresinde, İslam tarihi anabilim dalının iki duayen hocası Prof. Dr. Ahmet Uğur ve Prof. Dr. Mustafa Fayda tarafından kolokyumun genel bir değerlendirilmesi yapıldı.

Oturum idarecisi Prof. Dr. Mehmet Ali Kapar, genel değerlendirmeye geçmeden önce İSTEM dergisi konusunda katılımcılara bazı bilgiler sundu. Derginin 5 yaşına girmesi sebebiyle şu ana kadar katkı yapmış olanlara teşekkürlerini ifade etti.

İlk değerlendirme konuşmasını Prof. Dr. Ahmet Uğur yaptı ve ilk açıklaması emeklilik kararıyla ilgili oldu. Bu sene sonunda emekli olacağı için tüm katılımcılardan helallik istedi. Akabinde de sunulan üç tebliğ hakkında muhtelif açılardan fikirlerini sundu. Kolokyumun ilk tebliği bağlamında Prof. Dr. Uğur daha çok tenkit usulü hakkında durdu. Kendi kaynak ve çalışmalarımızı kendimizin tenkit etmesini, yabancılar söyledikleriyle kendimizi tenkit ederek haksızlık yapmamamız gerektiğini ifade etti.

Prof. Dr. Ahmet Uğur ikinci tebliğ konusunda da bazı teknik eksikliklere işaret etmenin yanında sefaretnamelerin öneminden bahsetti ve ihtisaslaşmanın tarih çalışmalarındaki önemini vurguladı. Son tebliğ bağlamında da yazılı kaynaklar yanında sözlü kaynakların da kullanılmasının faydalarından bahseden Prof. Dr. Uğur konuşmasını tüm katılımcılara teşekkür ederek sonlandırdı.

Prof. Dr. Mustafa Fayda değerlendirmesine, kolokyumda sunulan üç tebliği de ayrı ayrı kaynak değerlendirmesi olarak gördüğünü söyleyerek başladı. Sefaretnameler konusunun uzun yıllardır üzerinde çalışılan önemli bir kaynak grubunu oluşturduğunu söyleyen Prof. Dr. Fayda, Bursa sıbyan mektepleri konu-

sunun işlenmesinin çok isabetli olduğunu ifade etti.

İslam tarihçileri toplantılarının muhtevası hakkında düşüncelerini sunan Prof. Dr. Fayda, bu toplantılarda bir veya iki tebliğin sunulması gerektiği ve tebliğ konularının Doç. Dr. Hanefi Palabıyık'ın tebliğ konusu gibi olmasının daha isabetli olacağını beyan etti.

Genel değerlendirmelerin sona ermesinden sonra söz almak isteyenlere söz verildi ve Kolokyum'un akademik kısmı sona erdi.

Bu konuşmaların ardından önümüzdeki döneme yönelik iki konu hakkında karar alındı: 1- İslam tarihçilerinin gelecek yılki toplantısı Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi tarafından organize edilecek. 2- İslam tarihi anabilim dalı mensuplarının bir araya gelerek oluşturacakları dernek çalışmalarını Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam tarihi anabilim dalı öğretim üyeleri yürütecekler.

Toplantının sona ermesinden sonra toplu şekilde Harran ilçesine geziye gidildi ve aynı günün akşamı kolokyum katılımcılarının büyük kısmının iştirakiyle Şam, Halep ve Busra şehirlerini kapsayan üç günlük bir Suriye gezisi gerçekleştirildi.

Sunulan bildirimleri ve yapılan müzakereleri içeren kolokyum kitabı Kolokyum Tertip Heyeti tarafından bastırılmıştır.

